
KÖNYVEKRŐL

SMUK PÉTER

A magyar politikai rendszer tankönyve

Körösényi András–Tóth Csaba–Török Gábor:

A magyar politikai rendszer. Bp., Osiris. 2003.

Körösényi András 1998-ban megjelent *A magyar politikai rendszer* című munkájának Tóth Csaba és Török Gábor közreműködésével átdolgozott és kibővített kiadását a recenzens tisztelettel vegyes félelemmel vette a kezébe. Ezen érzelmek kiváltója nem csak a mű testes és súlyos külső megjelenése, vagy a szerzők szakmai tekintélye volt. Értékelésem megközelítését is magyarázandó, előre kell bocsátanom, hogy a művet tankönyvként tanulnom nem kellett, történész- és jogászvégzettségemmel csak az oktatói munkám során használom. Tehát a könyvhöz való *diák-*, a szerzőkhöz való *vizsgázóviszonyulás* ismeretlen számomra. Írásomhoz a bátorságot azonban nem is ez adta (hiszen ez tulajdonképpen bizonyos intimitáshiányt jelent), hanem az az intellektuális olvasmányélmény, amely a használatakor magával ragadott.

A BŐVÜLŐ TANKÖNYV

Az 1998-ban megjelent mű recenziója (Cieger, 1998) a kötetet úgy köszönti, mint a kiadójának azon törekvésének jelét, hogy a politikatudománynak több figyelmet szentel, és „immár” hazai politológus szerzők művei is megjelenhetnek a felsőoktatási tankönyvkiadás keretében. A helyzet a politikatudományi tankönyvek piacán is változott. Az Osiris-tankönyvek politológia sorozatában immár tíz művet találhatunk, amelyek közül hat

magyar szerző(k) munkája (2004. második félév, www.osiris-kiado.hu), továbbá a politikatudomány oktatásában más kiadók kiadványai is elterjedtek – tehát a tankönyvek kínálata színe-sebb lett. A *magyar politikai rendszer* nem csak a politológusképzésben használható. A recenzens a jogászképzésben, a rendszerváltás utáni magyar politikatörténet oktatása során alkalmazza nagy haszonnal.¹

A megváltozott tankönyvre még mindig teljes egészében igaznak tartjuk a korábbi recenzens megállapítását: „A mű legnagyobb érdeme az analitikus kategóriák sikeres párosítása az empiriával, a lenyűgöző információgazdagság és az intézmények komplex vizsgálata az alkotmányos szabályok, a politikai gyakorlat, a pártrendszer, a politikai kultúra és a személyiségek szerepének kombinációjában” (Enyedi, 1998. 149. o.).

A *magyar politikai rendszer* tankönyve jelentős átalakuláson ment keresztül. A külső, színbeli eltérés mellett a terjedelmi is szembetűnő: a korábbi 391 oldal mintegy 250 oldallal, 641 oldalra duzzadt. A bővülés jelentős részét a három új fejezet adja. Egy ilyen mértékű terjedelmi növekedés már minőségi változásokat is jelent. Ezt azért vetem itt fel, mert így a későbbiekben nem tartom elfogadható válasznak a tartalmi hiányosságokkal kapcsolatos kritikákra a „terjedelmi korlátokra” való hivatkozást.² A minőségi változás részleteit majd az egyes részek tárgyalásánál kifejtem, most *A magyar politikai rendszer* „műfajára” kell rákérdezni. Felmerül ugyanis, hogy a munka talán túl nagyot markol, így a tankönyvi kereteket meghaladva már-már kézikönyvvé válik. Egy kézikönyv is tanulható, sőt bizonyos szerkesztési megoldásokkal (emberbarát betűméret és -típus, kulcsfogalmak és alapvető szakirodalom kiemelése a fejezetek végén, tárgymutató, a szöveg sűrű tagolása, értést könnyítő táblázatok stb.) tanulhatóbbá is tehető. A tankönyvi jelleg mellett számomra elsősorban a politikatudomány szakirodalmának biztos kézzel elvégzett, tanulhatóan érthető összefoglalása és a mű didaktikus stílusa szól. A visszajelzések szerint pedig a hallgatók is szívesen tanulják.

A terjedelmi változások másik oka, hogy az 1998 óta eltelt időszak (elsősorban az Orbán-kormány mandátumának ideje) eseményeit, fejleményeit is feldolgozták a szerzők, a korábbi tankönyvet mintegy felfrissítve. A frissítés alapjául természetesen az adott korszakra vonatkozó kutatási eredmények szolgáltak. Több esetben a folyamatok, folyamatábrák kiegészítésével, másszor pedig a teljesen új fejlemények elemző bemutatásával a szerzők többnyire a meglevő fogalmi kereteket ismertetik az ezredforduló politikai rendszerének jellemzőit. A szakirodalmi bázist azonban néha hiányoljuk: amikor esetenként elmarad egy-egy jelenség tényekkel alátámasztott nyomon követése (Például a politikai cinizmust bemutató táblázat 1993-ig tart,

32. o.; vagy a politikai osztály professzionalizációja a 2002-es adatok hiányában kerül elemzésre, 98. o.). Ezzel kapcsolatban megemlíthető, hogy – noha ezek a hiányosságok nem a legsúlyosabb területeket érintik – a szerzők kutatási műhelyeket vezetnek, így nem gondolom, hogy megkerülhetetlen akadályt jelenthet számukra megbízások kiadása bizonyos kutatásokra.

A tankönyv a hazai politikatudomány fejlődésének kézzelfogható bizonyítéka. A tankönyvi „műfaj” és a (tulajdonképpen rendkívül átfogónak tekinthető) téma is eleve elrendeli erre a szerepre. Tankönyvként a politikatudományi kutatások eredményét foglalja össze. Abban, hogy egy adott témában mit tudott a tudományterület felmutatni, a felsőoktatási tankönyveknek mélysége releváns mérőeszköz lehet. Másrészt a politikai rendszer, mint téma a lehető legátfogóbb összefoglalást jelenti: a politikai kultúrától kezdve a pártokon át a közjogi intézményrendszerig, a politikatudomány kutatási területeinek szinte mindegyikét érinti. Jelzés értékű, hogy a tankönyv bevezetőjében a szerzők már nem tartják szükségesnek elhatárolni magukat a publicisztikai nyelvezettől (vö. Körösenyi, 1998. 11. o.) – a politikatudomány kialakította fogalmi készletét, módszereit, nyelvezetét³. Szintén nem hangsúlyozzák újra (bár ez is érvényes marad), hogy elsősorban politikatudományi megközelítésű művet írnak, és kerülnek az alkotmányjogi-közigazgatási megközelítést. Ennek érvényességét annyiban látjuk megmaradni, hogy vizsgálódásba bevont új alkotmányos intézmények tárgyalásánál ezt a szemléletet követik (vö. 590–591. o.), továbbá, hogy az „alkotmányjogias” szemlélet a lábjegyzetekbe szorul: az egyes eljárási szabályok, a jogállás kérdései nem a főszövegben kerülnek ismertetésre, hanem csak magyarázatképpen jelennek meg. A módszer a tanulhatóságot lényegesen nem nehezíti meg, és nem árt a közérthetőségnek sem.

Az elválasztás kihívása egyébként szintén megmarad: a (köz)jog *jogos/jogtalan* módszertani dualizmusát nem könnyű elhatárolni a politika *kormányhatalom/ellenzék* dualizmusától. A politikai küzdelmek keretétől szolgáló intézményrendszer ugyanis – erre a tankönyv is utal a választási eljárás szabályai kapcsán (241. o.) – sohasem semleges technika, hanem a politikai küzdelmek eredménye, és vissza is hat a politikai szereplőkre. Ebben a kölcsönhatásos rendszerben kell a szerzőknek manőverezniük, és érzésem szerint sikeresen teljesítik a kitűzött célt.

A tankönyv átdolgozásán, „aktualizálásán” több szerző működött közre. Körösenyi András 1998-as műve Tóth Csaba és Török Gábor segítségével született újjá, és immár kollektív munka, amelynek fejezeteit ugyan nehéz kizárólag egyik vagy másik szerzőhöz kötni, azonban a szinte változatlanul maradt fejezetek, vagy a médiával foglalkozó fejezet szerzőségét illetően nem lehetnek kétségeink.

A TANKÖNYV SZERKEZETE

A tankönyv megőrizte azt a hármas tagozódást, miszerint (1) a politikai rendszer nem intézményi feltételeit és szereplőit, (2) az intézményrendszer nem állami szereplőit, majd (3) az állami/kormányzati intézményrendszert tárgyalja, immár 16 tematikus, valamint egy-egy bevezető és összefoglaló fejezetben.

A korábbi szerkezeti felosztás kritikája (Cieger, 1998. 473. o.) részben „meghallgattatott”, hiszen a politikai törésvonalak tárgyalása már megelőzi a pártok/pártrendszer ismertetését, azonban továbbra is kérdéses, hogy a politikai vezetők és a szavazótáborok miért tartoznak más-más részbe.⁴ A tankönyvnek az említett intellektuális olvasmányélményt nyújtó és szinte legértékesebb részei az analitikus összefoglalók. Ezek megtalálhatók több fejezet végén, valamint a kötet zárófejezete is ilyen. Ezekben a korábban tárgyaltak összefoglalása történik meg új fogalmak segítségül hívásával, a nemzetközi politikatudomány modellfogalmaival. Ilyen kreatív összefoglalót olvashatunk a politikai kultúrát (homogén/heterogén politikai kultúra, rendszerstabilitás), a politikai elitet (funkcionális/reprezentatív elit), a választási rendszert (a reprezentációt vagy a kormányzást szolgálja-e), a kormányt és a miniszterelnököt (kancellárrendszer, kormánykohézió), az „egyéb” alkotmányos intézményeket (intézmények és a politikai logika) tárgyaló, valamint az összefoglaló fejezetben (konszenzusos vagy többségi demokrácia, prezidencializálódás). Talán az egyetlen kritikai észrevétel lehet, hogy a többi fejezet végén ez a fajta elemző áttekintés nem történik meg.

Recenzióm során minden fejezetről nincs mód részletesen megemlékezni, és nem is tartom szükségesnek. Az áttekintés során egy másik keresztmetszetet veszek alapul, ez pedig az 1998-as kormányváltás utáni fejlemények vizsgálata. Mint említettem, a terjedelmi bővülés jó része ezek elemzésének a következménye, és a szerzők nézőpontja is az, hogy a magyar demokrácia jellege megváltozott az ezredforduló idején.

POLITIKAI KULTÚRA ÉS RÉSZVÉTEL

A politikai tradíciók című bevezető történelmi korszakok szerint tagolt gondolatmenetének központi kategóriái a gyenge demokratikus, de erős parlamentarista tradíció, a politikai integritás, a politikai mobilizáció. Ezek a kategóriák mind lényegesek az első fejezet témája, a politikai kultúra szempontjából. A magyar társadalom rendszerváltás utáni politikai kultúrájának elemzésével kapcsolatosan különösen szembeötlő az 1998 utáni változások feldolgozottsága. Bizonyos dimenziókat illetően a tankönyv szerzőinek rendelkezésére álltak újabb kutatások

(pl. a demokrácia működésével való elégedettség, a politikai intézményekbe vetett bizalom), más dimenziókat illetően azonban csak a kilencvenes évek elejének felméréseire támaszkodtak. A fő kérdést azonban nem ebben kell látnunk, a leginkább elgondolkodtató momentum ugyanis az új évezred politikai kultúrájának, és azon belül is a politikai részvétel megítélése.

A kilencvenes évek országgyűlési képviselő-választásain az állampolgári aktivitás, részvétel mindig 50% felett volt, a 60% már „viszonylag magas” értéknek számított. Az 1998-as választás első fordulója már elég alacsony részvétel mellett zajlott, sőt, ha a politikai mozgósítás másik területére gondolunk, a népszavazásokon még ennél is kevesebben fejezték ki véleményüket (a népszavazási eljárás szabályait pedig hozzá is igazították ehhez a jelenséghez). A kilencvenes évek végén a politikától való általános elfordulásról, apátiáról lehetett hallani. A fő kérdés számunkra, és a tankönyv ezt bölcsen nyitva is hagyja, hogy a 2002. évi választások kimagasló részvételi aránya egyszeri jelenség, avagy a politikai kultúra, a részvételi hajlandóság fordulatszerű változásáról kell beszélnünk. Megítélésünk szerint a 2002-es kampány az érzelmeket olyannyira felkorbácsolta, hogy az általános pártellenességen felülemelkedve a szavazók jó része tulajdonképpen a másik oldal iránti ellenszenvét fejezte ki voksával. A 2002 utáni fejlemények pedig még nagyobb óvatosságra intenek, akár az azóta megrendezett népszavazásokat, akár az időközi országgyűlési képviselő-választásokat, akár az európai parlamenti választásokat nézzük. Ezeken a részvétel alacsony volt (sőt eredménytelenség miatt a soproni egyéni választókerületnek jelenleg nincs is képviselője az országgyűlésben), a 2002-eshez hasonló mozgósítási eredményesség nem ismétlődött meg. Két gondolat: elemzők hangsúlyozzák ezeknek a szavazásoknak a *viszonylagos* tétjét az állampolgárok számára. Amikor magasabb a tét – és ez nyilvánvalóan a „testközele”, kormányalakításhoz is köthető országgyűlési választásokon adott – akkor hajlandóak vagyunk többen részt venni. Másrészt a – és főleg a jobboldali – pártok igyekeztek kiaknázni a 2002-es kampány érzelmi tartalékait, erőforrásait (vö. polgári körök). Az ezen a téren tapasztalható elszántság nyilvánvalóan csak részben emeli a részvételi hajlandóságot (a bizonytalanok aránya 2004 végén is nagyon magas).

A tankönyv politikai gondolkodást ismertető új fejezete szervesen illeszkedik a mű egészéhez, illetve a politikai kultúra témaköréhez.⁵ Az 1998-as kiadás mindössze négy oldalt szánt az alkotmányos és kormányzati rendszert tárgyaló fejezeten belül a témának. Ehhez képest örömteli a bővülés, azonban néhány jelenséget (bevallottan) csak vázlatosan közelítenek meg. Itt különösen a politikai ideológiákra gondolok, amelyek közül is csak a liberalizmust és a nacionalizmust tárgyalja meghatározóként, a szociáldemokrácia és a konzervativizmus valóban ke-

véssé artikulált maradt. Az első két eszmeáramlat kifejtése azonban meglehetősen kurtára sikeredett, már-már sztereotipikus megállapításokkal. A nacionalizmust illetően a szerző maga is szembesül a hagyományos fogalmi problémával, ám csak annyiban, amennyiben megemlékezik a nacionalizmus („a domináns politikai köznyelv által használt”) „pejoratív” fogalmáról, és attól távol tartja magát. Azonban ezzel nem határolja körül eléggé a jelenséget, a szövegből a magyarság és a nemzeti szuverenitás védelme tűnik meghatározó ismérvnek. Magunk is elfogadjuk, és bizony évtizedes távolságból is érvényesnek tartom a szakirodalom azon megállapítását, miszerint: „a nacionalizmusról szóló írások a kísérletezés stádiumában vannak, és még az sem egészen világos, hogy melyik lesz az a tudományág, melyik lesz az a kitüntetett szellemi terület, amelyik a nacionalizmusról majd a legmaradandóbbat mondja el” (Bretter–Deák, 1995. 217. o.). Sőt, talán a liberalizmust kivéve, még a többi politikai ideológia ezredforduló korabeli helyzetét illetően is áll ez a kijelentés.

A politikai gondolkodás tematikájának új eleme az 1998-ban még csak lábjegyzetes említés szintjén megjelenő fogalom, a gubernamentális kormányzati filozófia.⁶ Ezt a szerzők egyértelműen a Fideszhez kapcsolják, sőt olyan ismérvként, amely még a kilencvenes évek elején is igaz volt a párt vezetőire, és ez uralta Orbán Viktor kormányfői szerepfelfogását is.⁷ A parlamentarista demokrácia ezen felfogását is igazából a Fidesz-kormányzat működési sajátosságaiból lehetett körülírni, bár, például egy alkotmánybírói döntés erejéig, korábbi esetet is említenek a szerzők. A gubernamentalista felfogás egyenlő Fidesz-politika konkrét területei a tankönyvben természetesen az intézményi fejezetekben is visszatérnek, ezek pedig: a parlament funkciója, a felelős kormányzásban való részvétel, monista végrehajtó hatalom, többségi demokrácia, értékelvű állam, kváziparlamenti szuverenitás (pozitivista vagy procedurális jogfelfogás – bár ezzel kapcsolatban tömegével lehetne példákat említeni más kormányok működését illetően is).

PÁRTRENDSZER, PÁRTOK

A pártrendszer módosulása, koncentrációja, blokkosodása, a pártok arculatának alakulása szintén a Fidesz-kormányzat időszakának tapasztalatai alapján kerülhet alaposabb elemzésre.

A pártrendszer kétpólusúvá válása erősen megjelenik a magyar demokrácia jellegének változásában is. Az a komplex összefüggésrendszer, amely a politikai tradícióktól, kultúrától kezdve a pártrendszer alakulásán át a demokrácia közjogi intézményeinek működtetéséig nagyon sok jelenséget magában foglal, a záró fejezetben jelenik meg, a konszenzusos demokrá-

ciától a többségi demokrácia felé elmozdulásban. A tankönyv 1998-as kiadásában a Fidesz arculatának bemutatásánál a 1994-es jobboldali politikai fordulat csak említés szintjén jelent meg, az átdolgozott kiadás már bővebben elemezheti a jelenséget – a politikai elit jellemzőivel, a szavazóbázissal stb. Ez a jobboldali fordulat a Fideszt rendkívül sikeres párttá tette, ám a „köpönyegfordító” billog, úgy érezzük, mindmáig teherként a párt politikálzásának, és mélyértelmezését a tankönyv sem keresi. A probléma lényegét pontosan ragadja meg Bogár László (Bogár, 2003. 430. o.), engedtessek meg, hogy kicsit hosszabban idézzek tőle. „Igen hosszú és máig sem pontosan rekonstruált út vezetett ebből a politizációs mezőből [a »liberokrata« elittől, S. P.] a nép-nemzeti társadalommal való azonosulásig, a globális hatalommal szembeni szuverenitás-visszaszerző küzdelem vállalásáig. E hosszú út »feltártságának« hiányosságai nem csekély mértékben a Fidesz »belső pártjának« énképére vezethető vissza. Pontosabban, ennek az önértékelésnek arra az elemére, hogy a párt valójában a kezdetektől nemzeti stratégiát követett, legfeljebb bizonyos taktikai és prezentációs okokból ezt csupán mérsékelten deklarálta. Csak valószínűsíthetjük, hogy a pártnak és vezetőinek – köztük Orbán Viktornak – a sebezhetőségét inkább növelte az a tény, hogy nem tették nyilvánvalóvá: nehéz, ellentmondásos útról van szó, és – különösen az elején – ők maguk is foglyai voltak a hamis értelmezések rafinált narratívájának. Az 1998–2002-es ciklusban számos alkalommal igyekeztek kínos helyzetbe hozni a miniszterelnököt azzal, hogy szembesítették az 1988 és 1993 közötti időszakban tett megnyilatkozásaival. S noha frappáns akrobatamutatványokkal többnyire kivágta magát, de soha nem került sor átfogó és koherens narratíva megfogalmazására, amely a nagy nyilvánosság számára tette volna látványosan világossá ennek az útnak az ívét.” Ismerve a szocialista párt kampánytechnikáját, amelyet a 2004. decemberi népszavazás előtt folytatott (az említett „szembesítő” módszer), egy ilyen adekvát narratíva a következő kampányidőszakban elengedhetetlen lesz. Ez azonban a politikusok dolga, a tankönyv nem vállalkozhat ennek felderítésére.

A jövőbe látást sem várhatjuk el tőle, és a törésvonalak elemzésénél hangsúlyosan felmerülő nómenklátúra szerepének jövőbeli jelentőségét sem kell megjósolnia (képes-e generációkon át fennmaradni stb. – vö. Enyedi, 1998. 153. o.). Egy tankönyvtől elegendő annak megállapítása, hogy a volt MSZMP-párttagok száma csökken a szavazók között (140. o.).

MÉDIA ÉS POLITIKAI NAPIREND

Ennek a fejezetnek a külön említése azért is elkerülhetetlen, mert a tankönyv leglátványosabb új része. A témakör

Körösényi András bevallása szerint is hiányzott a korábbi változathoz, és önálló fejezetet érdemlő presztízsnövekedése egyértelműen az új szerzőpáros kutató-elemző munkájának köszönhető. Ennek egyik következménye volt, hogy a pártok szavazatszerzési stratégiáinak külön pont alatti elemzése eltűnt (ennek részét képezte ugyanis a politikai napirend meghatározása). A fejezet olvasmányos stílusban kifejtett megállapításaival, a médiaháború, a médiatörvény, a médiapiac, a médiaegyensúly, a tematizáció bemutatásával alapvetően egyetértünk, két szembevetendő dolgot azonban mindenképpen kommentálnunk kell.

Egyrészt a média és a politika kapcsolatának vizsgálatát a normatív (szabályozási) és az intézményi megközelítés uralja, pedig szerintem elengedhetetlen szempont a magyarországi újságírók szerepfelfogásának (és nem csak a pártpreferenciáinak 284–285. o.) bemutatása. Az újságírói szerepfelfogás ugyanis a sohasem semleges médium elfogultságának a tulajdonosi viszonyokkal egyenrangú (bár nyilván ez utóbbihoz is kapcsolható) tényezője.⁸

A másik gondolat a fejezet 4., A politikai napirend Magyarországon című pontjával kapcsolatos. Ez a pont ugyanis nehezen emészthető a recenzens számára. A szövegtest megjelenésével is az évszázados, pozitivista történetírói, jogtudományi műveket idézi szemünk elé: a töméntelen lábjegyzetszöveg elnyomja a főszöveget. Az a benyomásunk támad, hogy a témára szánt (meglehetősen sok!) 20 oldalon mintegy a rendszerváltást követő politikatörténet kivonatolt, kronológiaszerű változatát tárja elénk a szerző. A főszöveg megemlíti a politikai eseményeket, a lábjegyzet pedig elég szószátyár módon ismerteti az „esetet”. Bőszavú annak fényében például, hogy a népszavazási kezdeményezéseket a tankönyv nem fejti ki sem ott, sem ebben a pontban. Kérdéses továbbá, hogy miért csak 1999-hez érve jelzik a szerzők, hogy „már empirikus felmérésekre támaszkodhatunk” (299. o.). A médiaesemények meglátásom szerint – ha sok munkával is, de – kutathatóak, a közgyűjtemények erre lehetőséget nyújtanak. Mindezeket még másodlagosnak is mondhatnánk, ha nem hiányozna a napirend bemutatásának eseményfolyamából valamiféle rendezőelv. A hiány azért is érthetetlen, mert a szerzők a vizsgálati szempontokat – pl. tipológia, megszólalók – más írásaikban alkalmazzák (vö. Török, 2002.).

KORMÁNYZATI RENDSZER

Az alkotmányos intézményrendszer tárgyalása során válik világossá, hogy az Orbán-kormány sajátos kormányzati filozófiája milyen intézményi reformok megvalósításával járt. Ennek lényegét a Miniszterelnöki Hivatal, valamint a parlament pozíciójának megváltozásában látjuk.

Körösényi értékelése szerint a mindenkori kormányfők különböző stratégiákkal folyamatosan kísérleteztek, hogy hatalmuknak a rendszerváltás során kialakított politikai és közjogi korlátait áttörjék, és ebben Orbán Viktor mutatkozott legsikeresebbnek. Az ő sikerességét ellenzéki oldalról sorozatos támadások érték, de tanulságos, hogy az intézményi reformok többségét a Medgyessy-kormányzat fenntartotta. Ez mindenképpen a demokratikus berendezkedés tartós átalakulását jelzi. A miniszterelnöki hatalom új dimenzióit nagyrészt a parlament működésének 1998–99-től történő – de főbb vonalaiban 2002-ben visszarendezett – átalakítása is alátámasztja. A parlamenti működésben – vö. vizsgálóbizottságok⁹, háromhetes ülésezési rend, kétéves költségvetés stb. – a vitaparlamenti elemek gyengülését lehetett megállapítani. A miniszterelnök pozícióját erősítő változásokat, a brit kabinetkormányzás felé tett lépéseknek is minősíthetnénk, azonban éppen a parlamenti ellenzék ellenőrző, politikai nyilvánossággal kapcsolatos funkcióinak elsorvasztása ennek ellentmond.

Az intézményi rendszer roppant alapos és szemléletes bemutatásához még egy megjegyzést tartok szükségesnek. A tankönyv is deklarálja, hogy a parlamenti szuverenitás korlátját jelentik a közvetlen demokrácia intézményei is. Nem csorbítaná a megközelítés politikatudományi jellegét, ha a népszavazásokra a tankönyv inkább a parlament kapcsán térne ki, még akkor is, ha látható, hogy az országgyűlés bemutatása során az intézményen belüli szereplők, továbbá a végrehajtó és törvényhozó hatalom viszonya kerül előtérbe. A népszavazások kapcsán egyébként a szerzők megállapítják, hogy a civil szervezetek által kezdeményezett akciók mind kudarcba fulladtak (ellenpéldát a Magyarok Világszövetségének a kettős állampolgárság kérdésében indított és sikeres kezdeményezése adott 2004-ben), így a nyomásgyakorló csoportok című fejezet helyett más szerkezeti elhelyezést tartanék helyesnek.

A további alkotmányos intézmények, az Alkotmánybíróság, a köztársasági elnök, az ügyészség, az igazságszolgáltatás, az MNB, az ombudsmanok, az ÁSZ tárgyalása szigorúan ragaszkodik a politikai megközelítéshez, így ezzel kapcsolatban csak a (köz)jogász érezhet komoly hiányosságokat (például az Alkotmánybíróság gyakorlatából több alapvető eset bemutatását).

AMI HIÁNYZIK

A hiányzó politikai intézmények megnevezésére már csak azért is sor kerülhet, mert az 1998-as kiadásban Körösényi, majd pedig recenzensei ezekre már felhívták a figyelmet. A terjedelmi bővítés „korlátlansága” tekintetében jogosnak tartom a következő kiadás szempontjából ezeket a megjegyzéseket.

Bár a nemzetközi kitekintés és összehasonlítás nem áll távol a tankönyv szerzőitől, mégis, a magyar pártok és alkotmányos intézmények külkapcsolatainak bemutatása elengedhetetlen lesz az uniós csatlakozás fényében (még akkor is, ha szerintem egy intenzíven működő európai közvélemény kialakulására még sokáig várunk kell).

Többször is a politikai napirend részévé vált a keresztény egyházak politikai szerepvállalása. A szerzők több esetben is megemlékeznek róluk, mégis, például a püspöki kar tudatos és vállalt elkötelezettsége miatt¹⁰, szükséges lenne a 2003 előtt is nyilvánvaló jelenség részletesebb bemutatása. Komoly hiányérzetet kelt továbbá a területi önkormányzatok ismételt mellőzése. A szerzők megállapítják ugyan, hogy a pártelitiek nem a helyi elitekből rekrutálódnak, vagy hogy a nemzetközi összehasonlításban is erős közjogi autonómiát a pénzügyi centralizációval ellensúlyozza a kormány. Mégis, akár a főváros vs. Orbán-kormány konfliktusra, akár az MSZP erős pártbeli pozícióval rendelkező polgármestereire gondolunk – hogy csak két indokot említsünk –, a területi önkormányzatok és a helyi politika nélkül a politikai rendszer bemutatása nem lehet teljes.

* * *

A magyar politikai rendszer tankönyve, immár felülemelkedve a részleteken, a hazai politikatudományi irodalom megkerülhetetlen alkotása. Bízunk benne, hogy a felsőoktatásban való hasznosulás mellett a magyar politika iránt érdeklődők szélesebb köre is kézbe veszi ezt a minden szempontból kiegyensúlyozott, információgazdag és megállapításaiban helytálló művet – magyarul, hogy mind többen „tanuljanak” belőle. A szakma is számít továbbá a tankönyv újabb aktualizálására – amely szerintünk a 2006-os választásokat követően mindenképpen esedékes lesz –, hogy a 2003 óta eltelt időszak EU-csatlakozással, választásokkal, kormányváltással tarkított jelenségei a meglévő értelmezési keretekben elhelyezve feldolgozásra kerüljenek.

JEGYZETEK

¹ A sajátos hasznosítási terület talán magyarázatra szorulhat: az 1989 utáni magyar történelem vagy politikatörténet irodalma nem túl bőséges. Hogy a közelmúlt eseményei feldolgozhatóak és értékelhetőek, arra éppen a vizsgálatunk tárgyává tett mű adja a legjobb példát. Felgöngyölíthetünk sok-sok információt az évről évre megjelenő politikai évkönyvekből, ilyen általános, körültekintő elemzést azonban már keveset kapunk. Éppen ezért is örültünk nagyon a tankönyv átdolgozásának és felújításának.

- ² Ez megjelent egyébként: Cieger, 1998. 473. o.
- ³ Bár a finomítások ellenére a korábbi kritika érvényes marad: éppen a MIÉP-pel kapcsolatos kategóriák, nemzeti radikálisok, szélsőjobbaldaliak stb. – vö. Enyedi, 1998. 151. o.
- ⁴ Természetesen a mű részekre tagolása az előszóban a fejezetekhez képest másodlagos és jelentőségét nem kívánom túlhangsúlyozni.
- ⁵ Noha a fogalmi elhatárolást már a fejezet elején elvégzik a szerzők.
- ⁶ A jelző viszonylagos újdonságát mutatja, hogy Körösényi 1996-ban megjelent cikke még az idegen *gouvernementális* szót használta (Körösényi, 1996. 81. o.).
- ⁷ Ebben a formában talán árnyaltabb megközelítésnek tűnik, mint amit annak idején olvashattunk: „Orbán Viktor a paternalisztikus és illiberális hatalomgyakorlás magyar képviselője” (vö. Lengyel, 2002.).
- ⁸ A vélemény- és tényújságírás, illetve a lojális és kritikus újságírás fogalmait és az empirikus tapasztalatokat vö. az egyébként ajánlott irodalomként is szereplő: Bajomi-Lázár, 2001. 94–112. o.
- ⁹ A 2002-ben megválasztott parlamenti többség a vizsgálóbizottságok felállítása mellett is képes volt ezen bizottságok működését ellehetetleníteni, például a roppant szűkös határidőhöz kapcsolt rengeteg teendő előírásával.
- ¹⁰ Vagy ld. Gyurcsány Ferenc miniszterelnök vatikáni látogatását 2004 decemberében.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Bajomi-Lázár Péter 2001: *A magyarországi médiaháború*. Bp., Új Mandátum.
- Bogár László 2003: *Magyarország és a globalizáció*. Bp., Osiris.
- Bretter Zoltán–Deák Ágnes 1995: *Eszmék a politikában: a nacionalizmus*. Pécs, Tanulmány Kiadó.
- Cieger András 1998: *Körösényi András: A magyar politikai rendszer*. In: BUKSZ, 1998/tél.
- Enyedi Zsolt 1998: *A magyar politikai rendszer – közelről*. In: Politikatudományi Szemle, 1998/4. szám.
- Körösényi András 1996: *A magyar politikai gondolkodás főárama*. In: Századvég 1998/3. szám.
- Körösényi András 1998: *A magyar politikai rendszer*. Bp., Osiris.
- Lengyel László 2002: *Kettőezer-egy*. In: Magyarország politikai évkönyve 2002. I. köt. Szerk.: Kurtán Sándor–Sándor László–Vass Péter. Demokrácia Kutatószervezet Magyar Központja Alapítvány.
- Török Gábor 2002: *Hatásvadászat. Választási kampány a médiában*. In: Politikatudományi Szemle, 2002/1–2. szám.